

З пам'яті літ

Ярослава Мельничук

УДК 821.161.2 Коб.09

ЕЛЬПІДЕФОР ПАНЧУК – ПОЦІНОВУВАЧ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Розглянуто публіцистику, мемуари й художні есе Е. Панчука про Ольгу Кобилянську. Дано оцінку працям літературознавця.

Ключові слова: мемуари, документалізм, публіцистичні статті, кобилянськознавство.

Yaroslava Melnychuk. Elpidefor Panchuk – a connoisseur of Olga Kobylyanska's literary legacy
E. Panchuk's publicism, memoirs and art essays about Olga Kobylyanska are studied. The literary critic's works are analyzed.

Key words: memoirs, documentalism, publicistic articles, Kobylyanska study.

Особливо вартісні, на наш погляд, свідчення очевидців – людей, що серцем доторкнулися до великої постаті Ольги Кобилянської. Таким спостережливим очевидцем, дбайливим збирачем найдрібніших штрихів, багатолітнім музейником був Ельпидефор Матвійович Панчук (15.06.1894 – 30.06.1981). Народжений у селі Мамаївці на Кіцманщині в багатодітній незаможній селянській сім'ї, хлопець отримав від священника таке ж рідкісне ім'я, як, приміром, героїня Івана Нечуя-Левицького Нимідора-Минодора із повісті “Микола Джеря”. Як трактують словники, ім'я Ельпидефор грецького походження й означає “носіє надії” подібно до того, як, скажімо, Христофор – “хрестоносець”. Батьки хотіли назвати його Іллею, але панотець вибрав більш канонічне ім'я й нарік Ельпидефором.

Чимало гумористичних ситуацій через це виникало, адже в родині його називали по-різному. Як згадував сам Панчук, Ольга Кобилянська величала його “Піпидефор”.

Небесні сили подарували йому не лише незвичне, рідкісне ім'я, а й виняткову долю. Хоч і дуже важко було батькам забезпечувати дітей, проте обдарований хлопець здобув освіту: закінчив народну школу (1907), потім Чернівецьку гімназію (1915). У розділі “Книга мого життя” читаємо про те, як босоногому гімназистові купили на виріст черевики, і “гупав я тими черевиками по коридорах четвертої Чернівецької гімназії вісім років” <...>. Пригадую старших своїх колег. Серед них поет Володимир Кобилянський і Дмитро Загуд [2, 38].

Щоправда, тут вкралася помилка, бо у “шкільному 1896/97 навчальному році у Чернівцях була відкрита гімназія, але не українська, а друга німецька з паралельними українськими класами” [2, 4]. І лише після встановлення румунської влади цей заклад почали іменувати Чернівецьким ліцеєм №4. Отже, Е. Панчук навчався у другій Чернівецькій гімназії, де професорами були Володимир Кміцикевич, Іван Дошівник, Антін Клим, Юліан Кобилянський – старший брат письменниці, про якого пізніше спогадував мемуарист.

Прикметно, що успішними гімназистами були громадський діяч Іван Василяшко і – в майбутньому українська письменниця, авторка чудових повістей про гімназійну молодь, про духовне життя Чернівців – Ірина Вільде (Дарина Макогон) (1907–1982). А Іван Андрич, який навчався в гімназії з

1906 по 1914 р., спогадував: “Разом зі мною вчилися Іван Василяшко, Кость Радиш, Ельпидефор Панчук – батько професорів Олега та Ігоря Панчуків <...>. Пам’ятаю, що історію нам викладав професор Мирон Кордуба, латину – Іван Прийма, а Іван Доцівник вчив нас німецької мови. Розумні та інтелігентні то були люди. Гімназисти любили їх і до них тягнулися” [2, 17].

У 1915–1918 рр. майбутній учений перебував в австрійській армії. За свідченням Олега Панчука, сина Ельпидефора Матвійовича, “батько був молодшим лейтенантом австрійської армії, потім пішов до петлюрівської армії, пройшов румунський концтабір у Трансільванії” (з інтерв’ю Ю. Боднарюк) [1, 18].

Попри життєві перепони, Е. Панчук став високоосвіченою людиною: у 1921 р. вступив до Чернівецького університету на філософсько-філологічний факультет (спеціальність – “викладач історії та старослов’янської мови”).

“Серед випускників 1925 р. був уродженець с. Мамаївці доктор філософії, літературознавець Ельпидефор Панчук (1894–1981). До війни він працював в університеті, після війни – в літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської” – читаємо в історії Чернівецького університету [10, 91]. Після закінчення навчання Е. Панчук був молодшим бібліотекарем у бібліотеці Чернівецького університету, а в 1940–1941 рр. – директором бібліотеки, паралельно трудився в архіві.

Так склалося, що близько тридцяти років – із 1 лютого 1944 р. й аж до 15 жовтня 1972 р. Е. Панчук був науковим співробітником Чернівецького літературно-меморіального музею Ольги Кобилянської. Власне, його доля ще з 1925 р. була щільно пов’язана із родиною Кобилянських, після одруження з Оленою-Галюсею, племінницею письменниці, донькою її брата, яка була прийомною її донькою. У сім’ї Панчуків народилося двоє синів – Ігор (1926–1972) та Олег (1932), обидва – хіміки за фахом.

Коли 1944 р., невдовзі по смерті Ольги Кобилянської, за ініціативою Дмитра Косарика організовувався музей письменниці, до роботи активно залучили близьких – прийомну дочку й зятя Панчуків, адже сам музей влаштовували в кількох кімнатах дому, де жила сім’я. У великій нагоді стали знання Ельпидефора Матвійовича, який протягом призахідного етапу життя О. Кобилянської виконував функції її секретаря, літературного помічника. Він володів багатьма мовами, передусім німецькою (і також готичним її шрифтом) та румунською й польською. Тобто кращого перекладача, редактора, збирача й упорядника фондів новоствореного музею, та ще й близького родича, обізнаного з усією життєтворчістю письменниці, відшукати було неможливо. Тому Е. Панчук став правою рукою першого директора ЧЛММК Олени Кононівни Коваленко (1919–1983), яка приїхала з Києва.

Для нього – корінного буковинця, інтелектуала, людини з високими моральними пріоритетами, істинного інтелігента, з обличчя якого світилась висока духовність і порядність, – це було 30 років сродної праці, відповідної його нахилам і здібностям. Очевидно, педантична натура й задатки скрупульозності в роботі бібліотекаря й архівіста примножились у нових іпостасях Е. Панчука, адже він став публіцистом, мемуаристом і навіть автором ліричного романного слова про письменницю.

Першими спробами наукового осмислення великої постаті стали виступи у пресі, найчастіше в обласній газеті “Радянська Буковина”, а також у журналі “Жовтень” (20 різновекторних, різнопланових статей, теми яких іноді дублювалися).

Одразу впадає у вічі, що публіцистика Е. Панчука не була присвячена суто певним датам, не вшановувала О. Кобилянську лише планово чи до святкової нагоди, як, приміром, в О. Коваленко.

Основними були такі аспекти:

1) О. Кобилянська у взаєминах із діячами (Тарас Шевченко, Леся Українка, Микола Лисенко, Августа Кохановська, Осип Маковей та ін.): “Дружба письменниць: Уривки з листів Лесі Українки до О. Кобилянської (Радянська Буковина. – 1946. – 26 лют.); “З альбома О. Кобилянської” (Рад. Буковина. – 1961. – 10 берез.); “Зустріч О. Кобилянської з М. Лисенком” (Рад. Буковина. – 1962. – 25 берез.); “Велика любов орлиці” (Рад. Буковина. – 1967. – 23 серп.); “Посестри (Про дружбу О. Кобилянської та А. Кохановської)” (Рад. Буковина. – 1968. – 11 верес.).

2) Розвідки літературознавчого характеру, що проливають світло на історію появи тих чи тих творів письменниці. Особлива значущість цих статей – у першовідкриттях, зроблених Е. Панчуком: “Ранні твори О. Кобилянської” (Рад. Буковина. – 1946. – 22 берез.); “Материнське серце” (Відображення життя дітей сільської бідноти в творах О. Кобилянської) (Жовтень. – 1963. – 2/11); “Трагедія в Рідківцях (Історія написання новели “Вовчиха”)” (Рад. Буковина. – 1964. – 18 верес.) та ін.

3) Статті про міжнаціональні контакти (із чехами, словенцями, австрійцями, німцями та ін.): “Чеські гості в музеї О. Кобилянської” (Рад. Буковина. – 1964. – 26 черв.); “Животворні зв’язки” (у співавт. з Ничипором Томашуком) (Рад. Буковина. – 1966. – 15 січня).

4) Особливе місце посідають першопублікації, оприлюднення невідомих, рідкісних, музейних матеріалів, зокрема, у “Рад. Буковині” за 14 вересня 1963 р. було надруковано текст непроголошеної промови О. Кобилянської на вечорі, присвяченому 40-річчю її літературної діяльності.

Прикметна й вельми приваблива риса статей Е. Панчука – легкість викладу, читабельність і несподівані ліричні відступи, де автор подає власні судження, розмисли, дотичні до теми. Приміром, пишучи про допомогу Лесі Українки Ользі Юліанівні, робить висновок: “Життя ніколи не пливе рівною дорогою і не та людина щаслива, що ніколи не падає, а та, що, впавши, вміє підвестися на ноги <...>” [6, 2]. А розглянувши ранні спроби, дослідник зазначає: “Кажуть, що письменники на старості літ червоніють за свої юнацькі твори. 17-літня письменниця робить виняток в такому твердженні” [7, 7].

Дивовижна риса публіцистики Ольги Кобилянської – її науковість, точність, скрупульозність у фактажі в поєднанні з легкістю викладу, неповторним ліризмом оповіді. На той непростий час авторка вміло обходила ідеологічні постулати, пишучи незаангажовано, що робить її слово й досі актуальним. Е. Панчук спромігся вибрати ракурс у висвітленні проблеми, ніким раніше не застосований. Так, пишучи про Т. Шевченка, він уперше проаналізував німецькомовні переклади його поезій, зроблені О. Кобилянською. Власне, він окреслив напрями подальших досліджень для кобилянськознавців. Приміром, Володимир Оксентійович Вознюк, який прийшов до музею на місце Ельпідифора Матвійовича в 1972 р., обрав для кандидатської дисертації тему про ранню творчість О. Кобилянської. До слова, і сам Е. Панчук працював над кандидатським дослідженням, однак не встиг дожити до його захисту.

В амплу мемуариста Е. Панчук виступив спочатку, готуючи у співавторстві з Ф. Погребенником, О. Коваленком та В. Піскаловою книжку “Ольга Кобилянська в критиці та спогадах” (К., 1963), де було вміщено його “Фрагменти із спогадів про Ольгу Кобилянську”, а також мемуари дружини Олени Панчук та їхнього сина Ігоря Панчука. Саме оця “фрагментарність” була натяком на розлогіший варіант мемуарного жанру, що більшою мірою вияскавився пізніше (у повісті “Гірська орлиця” та романі-есе “Кобилянська”).

Перо Панчука-мемуариста – легке й натхненне, адже “довголітнє знайомство з О. Кобилянською, а також тривале життя під одним дахом дали мені можливість спостерігати письменницю в її побутовому житті: за працею, на дозвіллі <...>” [5, 390]. Тому можна довіряти його точності у збереженні рис до портрета авторки “Землі” й “Битви”. Він цитував: “Точність – це одна з ознак культури”, – дорікала письменниця тим, що не дотримувались обіцянок слова” [5, 391]. На нашу думку, такі настанови були взяті на озброєння.

У нашій домашній бібліотеці зберігається примірник книжки Е. Панчука з автографом: “Поклонникові гірської орлиці Богданові Івановичу Мельничуку на спогад від автора. Чернівці, 26 січня 1977р.”. Сам же Б. Мельничук, виголошуючи надгробну промову в день похорону Е. Панчука, наголосив: “Значним внеском у вивчення життя і творчості О. Кобилянської стала його книга “Гірська орлиця” (1976), де він виступає не тільки як учений, але й як літератор, наділений тонким художнім чуттям” (із рукопису, що зберігається в архіві авторки. – Я. М.).

Першим відгуком – рецензією на книжку, що побачила світ в ужгородському видавництві “Карпати”, була газетна стаття журналіста Олександра Масляного “Спогади про Ольгу Кобилянську” в “Рад. Буковині” за 30 грудня 1976 р. Автор зазначив, що із книжки Е. Панчука читач дізнається про звички, смаки письменниці, про її доброту, лагідність, безкорисливість. Вона говорила: “життя лише доти має вартість, доки чоловік може допомагати іншим” [4, 3].

Нагадаємо, що для мемуарів як жанру, близького до історичної прози, наукової біографії, документально-історичних нарисів, прикметне суб’єктивне поцінування автором реалій, неповнота інформації, іноді її однобічне подання [див.: 3, 26].

В аналізованій книжці спостерігаємо певні ідеологічні нашарування в описі “погідного дня” 28 червня 1940 р., зокрема певне тяжіння до адоративного показу приходу радянської влади на Буковину й перебільшення цього факту в долі О. Кобилянської (у розділі “Шанована народами”). Виклад зроблено на підставі приписуваних їй радянсьофільських статей, що були містифікацією її авторства.

Літератор розкриває секрети творчої лабораторії (“У селі Димці”), естетичні вподобання, особливості світогляду (“Її портрет”, “У господів в “Царівни” та ін.), подає розлогий візуальний образ, літературний та життєвий контекст творів. Численні фото, ілюстративний матеріал доречно доповнюють книжку, яка стає в пригоді багатьом читачам – як фахівцям, так і любителям мемуарної літератури.

На нашу думку, значно вільнішим у спогадуванні був Ельпідифор Матвійович в останні роки свого життя, коли з ним співпрацював філолог і журналіст Анатолій Томків. Як він розповів мені, протягом одного року, а може, і більшого часу, він приходив до сім’ї Панчуків на вулицю С. Гулака-Артемівського. Двері відчиняв молодший син Олег, але співрозмовникам ніхто не заважав, і пан Ельпідифор щоразу розповідав за зазначеним планом фрагменти, які А.Томків ретельно занотовував (ніякими диктофонами тоді не користувався). А вдома розшифровував записи, роблячи їх літературне редагування. Читаючи їх йому наступного разу, часом викликав сентиментальне зворушення – аж до сліз – у сивочолого мемуариста. Так поступово набралось понад кілограм паперів, частину з яких було видруковано у львівському журналі “Жовтень” (1983, №11–12) уже по смерті Е. Панчука.

Ось історія появи роману-есе “Кобилянська”, у передмові до якого Федір Погребенник наголосив: “Спілкування з Е. Панчуком, який у своїх руках потримав кожен аркуш паперу, що вийшов з-під її пера, добре знав

її громадсько-культурне і літературне оточення, її нелегку життєву долю, збагачувало кожного, хто стикався з ним, спонукало до студій над творчістю О. Кобилянської, будило думку” [9, 37].

Безперечно, розповіді автора роману-есе промовляють до читача, адже чи не вперше маємо біографічні нариси про батьків Юліана та Марію, про дитячі й молоді роки в Південній Буковині, вплив родин Устяновичів, Окуневських, Кохановських на юну Ольгу, докладний аналіз музичних, живописних, загалом мистецьких впливів. На наш погляд, цінним є зроблений уперше розгляд лектури Кобилянських, поставлення крапок над “і” в темах “Бібліотека О. Кобилянської”, “Театр і Кобилянська”. Важливий і розділ “Від предків до правнуків”, де простежено їхній родовід.

Для твору характерне суб’єктивне ставлення автора до того, про що він пише. Від роману тут – великий обсяг та розповідна манера, від есе – логічність викладу, історико-біографічний характер.

Великим досягненням мемуариста стало те, що йому вдалося передати ауру дому, тонку душевну організацію письменниці, багатство її стилю. Він уперше класифікував її ранню творчість, зробив її доступною через переклади текстів із німецької мови.

Власне, величезний пласт роботи здійснив Е. Панчук у процесі розпізнавання тексту, перекладу, складання приміток до знайдених 1974 р. щоденників юної Ольги (для цього вже пенсіонер Е. Панчук знову був запрошений на роботу до музею).

Ще один дотичний факт: у лютому 1986 р. Б. Мельничукові довелося написати видавничий відгук на машинопис книжки Епідельфора Панчука “Крила орлиці” (340 с.), яка пропонувалась до видавництва “Карпати” (Ужгород). Хоча вона й не була видана, ця річ містила “багатющий, нерідко унікальний матеріал”, “на книжки подібного характеру наша література не така й вже багата” (з архіву Б. Мельничука. – Я. М.), – зазначив рецензент.

Загалом творчість літератора й публіциста Ельпидефора Панчука, за словами О. Гончара, – це неповторний золотий ключ до розуміння “величавої духовної віткі Буковини”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боднарюк Ю.* Ми були під “парасолькою” Ольги Кобилянської // *Молодий Буковинець*. – 2008. – 24 січ. – С. 18.
2. *Від гімназії до колегіуму: до 100-річчя української середньої загальноосвітньої школи на Буковині /* Упоряд. О. Романець. – Чернівці, 1996. – 40 с.
3. *Літературознавча енциклопедія: У 2 т. /* Автор-укладач Ю. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – 624 с.
4. *Масляний О.* Спогади про Ольгу Кобилянську // *Рад.* Буковина. – 1973. – 30 груд. – С. 3.
5. *Ольга Кобилянська в критиці та спогадах /* Вст. ст. Ф. Погребенника. – К.: Держхудлітвидав України, 1963. – 560 с.
6. *Панчук Е.* Дружба письменниці: Уривки з листів Л. Українки до О. Кобилянської // *Рад.* Буковина. – 1946. – 26 лют. – С. 2.
7. *Панчук Е.* Ранні твори Ольги Кобилянської // *Рад.* Буковина. – 1946. – 22 берез. – С. 7.
8. *Панчук Е.* Кобилянська: роман-есе // *Жовтень*. – 1983. – № 11. – С. 38-64; № 12. – С. 20-61.
9. *Погребенник Ф.* Пристрасне слово очевидця // *Жовтень*. – 1983. – № 11. – С. 37.
10. *Чернівецький університет 1875–1995: Сторінки історії.* – Чернівці: Рута, 1995. – 208 с.

Отримано 14 січня 2014 р.

м. Чернівці